

POLITIČKI ODNOSI KOMUNA BUDVE I DUBROVNIKA OD 1358. DO KRAJA XIV. STOLJEĆA

Marijan PREMOVIĆ

Univerzitet Crne Gore, Filozofski fakultet Studijski program za istoriju,
Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Crna Gora
e-mail: marijanp@ucg.ac.me

POLITIČNI ODNOSI MED OBČINAMA BUDVA IN DUBROVNIK OD LETA 1358 DO KONCA 14. STOLETJA

IZVLEČEK

Avtor analizira povezave med občinama Budva in Dubrovnik od leta 1358 do konca 14. stoletja. Na podlagi neobjavljenih in objavljenih virov iz Državnega arhiva v Dubrovniku (Reformationes, Lettere e commissioni di Levante, Diversa Cancellariae, Debata Notariae in Lamenta de foris) ter ustrezne zgodovinske literature, so v kronološkem vrstnem redu predstavljeni politični odnosi med tema dvema dalmatinskima občinama. Pri tem se primerja in analizira vloga zunanjih sil (kneza Vojislava Vojinovića, Kotorja in Benetk), ki so vplivale na zблиževanje in prijateljske odnose med Budvo in mestom. Dubrovčane je Budva zanimala zaradi konflikta s Kotorjem. Pomembno je bilo imeti takega zaveznika, saj je bil ta najbližji vojaškimi podvigom proti Kotorju: da ga blokirajo in nadzirajo trgovinski uvoz in izvoz blaga. V zameno so budvanski gospodarji z družino v mestu dobili zatočišče, pomoč z orožjem, hrano, denarjem in darili. Dubrovčani so se izogibali trgovini z občino Budva zaradi njene gospodarske nerazvitosti. Predstavljena je udeležba Budvančanov v gospodarskem življenju srednjeveškega Dubrovnika.

Ključne besede: Budva, Dubrovnik, politični odnosi, 14. stoletje, gospodarstvo, južna Dalmacija

LE RELAZIONI POLITICHE TRA IL COMUNE DI BUDVA E IL COMUNE DI RAGUSA DAL 1358 ALLA FINE DEL XIV SECOLO

SINTESI

L'autore si presta ad analizzare le relazioni tra il comune di Budva e il comune di Ragusa nel periodo dal 1358 fino alla fine del XIV secolo. Basandosi sulle fonti inedite e quelle pubblicate dagli Archivi di Stato di Ragusa e sulla letteratura pertinente, nell'articolo sono presentati nell'ordine cronologico fatti concreti sugli eventi politici riguardanti le due comunità dalmate. L'autore confronta e analizza il ruolo delle forze

esterne (il Principe Vojislav Vojinović, Cattaro e Venezia) le quali hanno influenzato il riavvicinamento e le relazioni amichevoli tra Budva e la città di Ragusa. Il popolo di Ragusa era interessato a Budva dato il suo conflitto con Cattaro. Era importante avere un simile alleato, visto che Budva era la città più vicina a Cattaro e così anche più idonea per le iniziative militari contro di essa: per bloccare la città, controllare l'importazione e l'esportazione di merci. In cambio di tali iniziative, i signori di Budva ottenevano protezione per le loro famiglie nella città, l'assistenza in armi, alimentari, denaro e regali. A causa del mancato sviluppo economico i ragusani evitano il commercio con Budva. Nel presente lavoro viene presentata la partecipazione di Budva alla vita economica della Ragusa medievale.

Parole chiave: Budva, Ragusa, relazioni politiche, XIV secolo, economia, Dalmazia meridionale

UVOD

Budva se nalazi u jugoistočnom dijelu Jadranskog mora, smještena na samoj obali. Grad je podignut na malom poluotoku i povezan s kopnom uskim zemljanim nasipom. Sa svih je strana bio zaklonjen zidovima, čiji su temelji uglavnom nastali u antičko doba ili ranom srednjem vijeku (Vučković, 1965, 643; Antonović, 2003, 37–38). Zbog svoje starine u dubrovačkim vrelima nazivali su ga *Starigrad* (Jireček, 1959, bilj. 56). Unutrašnjost grada u kasnom srednjem vijeku bila je male površine.¹ Barski nadbiskup Marin Bici 1610. godine izvještava papu Pavla V. (1605.–1621.) da Budva ima oko 600 duša (Bici, 1985, 18). Budvanska se, pak, komuna prostirala na nekoliko četvornih kilometara, obuhvaćajući: Zavalu, Maine, Pobore, otok Sv. Nikole i dio župe Grbalj (Vučković, 1965, 643–644, 647; Bujuklić, 1988, 39). Dubrovačka srednjovjekovna komuna bila je otvorena prema zaleđu.² Zahvaljujući svom izvanrednom geografskom položaju na jugu Jadrana, dobrim primorskim i kopnenim komunikacijama i snažnom gospodarskom razvoju, grad je imao veliki utjecaj na zaleđe (Ničetić, 1996, 93; Ćirković, 1997, 49, 54).

Spoznaje u historiografiji o vezama Budve i Dubrovnika u naznačenom vremenskom razdoblju su nepotpuna. Dosad je objavljeno nekoliko sintetskih djela koja obrađuju samo neka pitanja političkih i gospodarskih odnosa budvanske i dubrovačke komune (Ćirković et al., 1970; Bujuklić, 1988), no ne postoje pojedinačni radovi (članci i rasprave). Ova je tema ostala pomalo zanemarena u dosadašnjim istraživanjima. Srednjovjekovno razdoblje Budve i inače je slabo proučeno, ponajprije zbog toga što srednjovjekovna arhivska građa grada Budve nije sačuvana. Dokumenti su uništena u brojnim požarima, potresima i ratnim pustošenjima. Sačuvan je tek Statut grada iz sredine XIV. stoljeća, od kojega se manji dio odnosi na ovo razdoblje (Vučković, Luketić & Bujuklić, 1988, 5–11; Dinić-Knežević, 1999, 131). Budva i njezini stanovnici spominju se u povijesnim vrelima u Državnom arhivu u Dubrovniku, ali su ti spomeni razasuti po raznim serijama (*Reformationes*, *Lettere e commissioni di Levante*, *Diversa Cancellariae*, *Debita Notariae* i *Lamenta de foris*) i potrebno ih je bilo sustavno prikupiti i objediniti.³ Sačuvana i sakupljena građa za ovaj rad raspoređena je dosta nerazmjerno u odnosu na pojedine godine. Najveći broj spomena Budve (*Budua*, *Budoa*) odnosi se na razdoblje od 1361.–1364., kada je komuna bila saveznik Dubrovčanima u ratu protiv Vojislava Vojinovića (početak XIV. stoljeća–1363.) i kotorske komune. Zahvaljujući uvidu u dubrovačke dokumente, možemo steći jasniju predodžbu o odnosima ove dvije komune na južnom Jadranu.

1 Opis Budve iz 1598. donosi nam Giuseppe Rosaccio. O tome: Pavić, 2003, 178–179.

2 Usporedi: Raukar, 1982, 43–47, 99–117.

3 DAD, DC, ser. 25, sv. 22–27, 30, 32–33; DN, ser. 26, sv. 8–9; Lam. de for., ser. 40, sv. 52; Gelcich, 1896; MR II, 1882; MR III, 1895; Smičiklas, 1914; Smičiklas, 1915; Tadić, 1935; Dinić, 1951; Dinić, 1964; Lonza & Šundrica, 2005; Lonza, 2011.

GODINA 1358. U POVIJESTI DALMACIJE – PROSTORNI OKVIR

Na čelu komuna u južnom dijelu Jadrana nalazio se knez (Malović-Đukić, 1999, 14–143; Šanjek & Grbavac, 2017, 376–377). Budva je bila dio Srpske države (osvojena između 1184.–1186. do 1360.). Nakon smrti cara Dušana 1355. godine, država je oslabila. Dušanov nasljednik Uroš (1355.–1371.) nije uspio održati vlast nad cijelim teritorijem. U prvim godinama njegove vladavine središnja vlast se nije osjećala na zetskom primorju. Ovo slabljenje imalo je utjecaja na budvansku komunu, koja se osamostalila 1360. i umjesto kneza spominje se kaštelan (Bujuklić, 1988, 14, 17). Dubrovnik se od 1204. do 1358. nalazio u sastavu Mletačke Republike. Godina 1358. predstavlja prekretnicu za Dubrovnik u političkim, diplomatskim i privrednim odnosima. Višegradskim ugovorom grad je potvrđen kao dio Ugarsko-hrvatskog Kraljevstva.⁴ Poslije višegradske povelje (3. siječnja 1359.) izbor kneza bio je u rukama dubrovačkog plemstva. Ovi događaji utjecali su na veću emancipaciju grada, koji od srednjovjekovne komune polako postaje suverena Republika i samostalno gradi vanjskopolitičke odnose s regionalnim vladarima i komunama, među kojima je i Budva.⁵

Budvanska komuna posjedovala je određenu samostalnost i u srpskoj državi. Zauzvrat imala je neke vojne obveze prema vladaru: davala je vojni odred od 50 vojnika, ako bi išao u pohod na teritoriju od Kotora do Skadra. Komuna je bila dužna dati vladaru i njegovim službenicima, ako posjete grad, počast od tri obroka. Po odredbama budvanskog Statuta, grad je bilo dužan svake godine na blagdan Sv. Ivana srpskom caru davati 100 perpera, dok je 5 perpera išlo gradskom knezu (Vučković, Luketić & Bujuklić, 1988, 15–16; Bujuklić, 1988, 16).

Budva i Dubrovnik pripadali su teritorijalnom području Dalmacije koje se kroz stoljeća mijenjalo (Basić, 2017, 7–54). Od 1358. Ugarsko-hrvatski vladari teritorij Dalmacije od sredine Kvarnera do granica grada Drača, smatrali su svojom političko-teritorijalnom interesnom zonom. Venecija je tada potisnuta s istočnog Jadrana. Prostrana cijela Dalmacija bila je ponovljena i u Torinskom miru (1381.) (Šunjić, 1967, 29–30; Foretić, 1984, 237, 240–241; Harris, 2006, 59). Početkom XV. stoljeća, Mletačkim osvajanjem zetskog primorja, gubi se naziv Dalmacija i teritorij od Budve prema Draču Mlečani nazivaju Albanijom (Jireček, 1959, 276).

SUKOB BUDVE I DUBROVNIKA (1359.–1360.)

Na formiranje odnosa Budve i Dubrovnika utjecala je politička situacija na južnom Jadranu. Do 1358. imamo malo informacija o njihovim političkim odnosima, tek nakon te godine imamo više podataka. U dubrovačkim dokumentima Budvani

4 O tome vidjeti: Foretić, 1980, 132–138; Klaić, 1984, 229; Dinić-Knežević, 1986, 17–20; Janeković-Römer, 1998, 293–303; Janeković-Römer, 2003, 10–48, 64–68, 80–85, 90–116; Vekarić, 2011, 231; Kunčević, 2015, 84, 93, 116.

5 Foretić, 1980, 152–158, 181–185; Mitić, 1988, 54, 229; Kao Republika prvi put se javlja u jednoj odredbi iz 1385. i taj naslov interno koriste sami Dubrovčani. U međunarodnim odnosima najraniji spomen Dubrovnika kao Republike nalazi se u pismu pape Eugena IV. iz 1443. godine. Kunčević, 2015, 95, bilj. 193.

se spominju kao pirati koji napadaju Dubrovčane na moru. Početkom proljeća 1359. jedna budvanska lađa isplovila je na otvoreno more i napala dubrovački trgovački brod. Trojica pirata iz Budva bila su uhićena. Zbog tog događaja Dubrovčani 14. svibnja pišu kaštelanu iz Budve da im nadoknadi gubitke. Trebalo je uputiti poslanstvo da utvrdi gdje se nalaze dubrovačke lađe u Budvi i u kakvom su stanju. Kapetanu dubrovačke lađe dano je ovlaštenje da zaplovi te da ako uhvati nekog Budvanina može ga ispitivati i mučiti da otkrije je li ubio kojeg Dubrovčanina. Ako otkrije da jest, trebao ga je u moru udaviti. Ako se ispostavi da nije kriv, trebao ga je poslati u zatvor. Veliko vijeće odlučilo je organizirati napad na Budvu i potrošiti za to najviše 50 perpera. Marin (Maroje) Menčetić, Jakov Žurgović i Nikola Zauarnigo bili su određeni za izvršenje ove odluke (MR II, 1882, 273–274). Inače, u vrelima se navodi da su Dubrovčani prepoznavali Budvu po šumovitu pejzažu (Mihaljčić, 2001a, 201). Navedeni napad nije izvršen, jer je Budva tada bila pod vlašću srpskog cara. Gusarski napadi na trgovce bili su znak slabljenja središnje vlasti cara Uroša nad Budvom. Veliko vijeće 2. srpnja glasovalo je da se gusari iz Budve kazne, da im se iskopaju oči zbog njihovih nedjela koje su učinili Dubrovčanima (MR II, 1882, 275).

O ovoj se odluci ponovo vijećalo 3. srpnja 1359. godine. Članovi Malog vijeća izjašnjavali su se na koji način treba kazniti pirate iz Budve. Tog dana prisustvovalo je 76 delegata. Predložene su tri kazne: da se zadrže u zatvoru, da im se iskopaju oči ili da se objese. Za drugu odluku, da im se izvade oči, glasovao je najveći broj (36 glasačkih kuglica). Kao glavni razlog za ovako surovu kaznu naveli su taj što su gusari iz Budve izvadili oči trojici Dubrovčana, pa ih je trebalo kazniti na isti način. Za izvršenje kazne bio je zadužen vojnik Mateo Menčetić i krvnik (čije se ime ne navodi). Odluka je provedena 14. srpnja, u prisustvu Franciska Placencija, notara i vikara kurije, kao i velikog mnoštva ljudi (MR III, 1895, 2). Ova mjera nije iskorijenila gusarenje, jer je već sljedećeg mjeseca izvršen novi napad na trgovce. O ovom napadu pirata poslano je 30. kolovoza izvješće mletačkom Senatu. Obavijestili su dužda da je 19. kolovoza u luku Budvu uplovio veliki batelum sa 12 ljudi da uzmu neki provijant (nije navedeno koje su to bile namirnice). Budvani su zarobili te ljude i batelum. Ljude su oslobodili za određenu sumu novca, ali batelum nisu htjeli vratiti ni za novac, jer su imali namjeru s njim činiti štetu. Dubrovčani mole Mlečane da zaštite trgovačku plovidbu i da brodovi koji plove prema Budvi ne trpe gubitke. Poklisar je dodao da je potrebno da se Budva, kao gnijezdo gusara, sruši radi osiguravanja pomorske trgovine. Grad je na taj korak bio spreman, ali se nije usuđivao napadati podanike vladara Srbije, jer su trgovci s njim surađivali i bojali se srpske osvete (MR II, 1882, 278–286; Smičiklas, 1914, 614–615).

Veliko vijeće 3. listopada ponovno je raspravljalo o piratima. Odlučeno je da se knezu i vijeću naloži izricanje kazne za ljude iz Budve i sve ostale koji su povrijedili ili će nauditi dubrovačkoj komuni (MR II, 1882, 287). Početkom travnja 1360. Veliko vijeće donosi odluku da se izaberu trojica predstavnika koji će sprječavati gusarske napade iz Budve ili bilo koga drugoga tko bi htio nanijeti štetu Gradu. Osam dana kasnije, Malo vijeće je potvrdilo tu odluku i izabralo trojicu plemića: Nikola Čavarnigo, Marin (Maroje) Menčetić i Đivo Črijević, za sprovođenje te mjere (MR III, 1895, 29).

Ubrzo su Dubrovčani uvidjeli da je bolje sklopiti primirje s budvanskom komunom. Veliko vijeće 6. svibnja donijelo je odluku da se povedu pregovori za sklapanje mira (MR III, 1895, 33). Senat je 21. svibnja potvrdio odluku o miru s Budvom, pod uvjetom da vrate brod i naredi svojim stanovnicima da ne napadaju Dubrovčane. Ako do napada ipak dođe, komuna je bila dužna predati zločince. Kao jamac mira trebao je biti zetski mitropolit, koji je imao veliki utjecaj. Grad se nalazio u posebnom odnosu prema poglavaru zetske crkve i on je povremeno dolazio u njega (MR III, 1895, 35). Zbog sporazuma s Budvanima poslan je poslanik Kliment (Klime) Držić (19. listopada 1360.) zetskom mitropolitu, koji je tada stolovao u manastiru Sv. Mihaila (na Prevlaci u Boki Kotorskoj) (Jireček, 1959, 358; Ćirković et al., 1970, 11). Do zaključenja mirovnog sporazuma došlo je posredstvom mitropolita. Srpski car Uroš 1360. nije imao vlast u Budvi, a to potvrđuje obraćanje grada Sv. Vlaha mitropolitu da verificira ugovor. Od tada započinje novo razdoblje u odnosima između dvije komune, koje karakteriziraju prijateljske veze.

SAVEZ BUDVANSKOG KAŠTELANA POVRŠKA (1361.–1364.) S DUBROVNIKOM

Početak proljeća 1361. Dubrovčani navode da su se Budva, Bar, Ulcinj i Skadar odvojili od srpskog vladara. Spomenuti gradovi bili su sfera utjecaja novih zetskih gospodara, Balšića (1360.–1421.). Zetskog mitropolita iz Budve potisnuo je kaštelan (zapovjednik) tvrđave Površko. U ljeto 1361. u dubrovačkim vrelima javlja se kao neovisni gospodar Budve, zabilježen kao: *Poveresco*, *Povereschus*. U ratu koji je sredinom 1361. započeo humski knez Vojislav Vojinović s Dubrovčanima, Kotor se svrstao na stranu Vojinovića, a Budva na strani Grada (Mihaljčić, 2001b, 51, 59, 62; Tomović, 2011, 358–360). Ovo je još jedna potvrda da Budva nije bila pod vlašću srpskog vladara, jer su Vojislav i Kotor nastupali jedinstveno u ratu protiv Dubrovnika kao podanici srpskog cara. Nakon ovog sukoba obustavljena je trgovina između Grada i srpske države. Dubrovčani su u isto vrijeme s morske strane Kotoru nametnuli gospodarsku blokadu. Njihova galija smještena u Bokokotorskom zaljevu hvatala je kotorske lađe i kontrolirala uvoz i izvoz. Već od ove opsade grada 1361.–62. počinje gospodarsko opadanje Kotora (Dabinović, 1958, 47–48; Ćirković, 1997, 50–51).

Budva je bila na granici interesa zetske vladarske obitelji Balšić, kneza Vojislava Vojinovića i Kotora. U srpnju 1361. Balšići su postali dubrovački građani. Upravljali su uskim pojasom između Skadarskog jezera i mora te vjerojatno držali i grad Bar (Šekularac, 2011, 34–37). Dubrovački poslanik Kliment Držić ponudio im je savez u borbi protiv kneza Vojislava i Kotora. Upozorava ih da se humski knez sprema zauzeti Budvu, zbog čega trebaju čuvati tvrđavu, jer ako bi je Vojinović osvojio, nastala bi velika šteta obitelji Balšić (Tadić, 1935, 57–58; Smičiklas, 1915, 161–162; Jelčić, 2010, 45–46). Komuna Budva je, vjerojatno, od te godine bila u vazalnom odnosu prema Balšićima, s teritorijalno-upravnom samostalnošću i obvezama koje su davali srpskom caru. Budvani su sačuvali svoju gradsku autonomiju pozivajući se na svoj Statut. Grad je vodio samostalnu vanjsku politiku. Kaštelan Površko samostalno ratu-

je i pregovara s Dubrovnikom, a Balšiće ne nalazimo u tim dokumentima (Mihaljčić, 2001b, 61, 69). Vojinović je namjeravao napasti i osvojiti Budvu, gdje bi otvorio novo tržište soli koje bi povjerio Kotoranima. Na taj bi način ugrozio Dubrovčane koji su imali monopol nad trgovinom solju na južnom Jadranu (Mihaljčić, 2001b, 44). Zbog ove opasnosti u srpnju 1361., kaštelan Površko zatražio je pomoć od grada. Molio je da mu se ustupi nekoliko bacača kamena i topova. Grad nije mogao to dati, pa se ispričavao da u tome oskudijeva. Umjesto toga, ponudio je četiri luka (sa strijelama) i jedan sanduk kopalja (MR III, 1895, 99). Nemamo podatke u dokumentima je li napad na Budvu izvršen, no ako je do toga i došlo, ona nije osvojena.

Veliko vijeće 3. rujna 1361. dozvolilo je Površku da može iz Grada sv. Vlaha iznijeti opremu (oružje) i tkanine za svoju obitelj te da se postara za magistra marangona kojega šalje knez i Malo vijeće (MR III, 1895, 117). Senat mu je 27. listopada dao darove i povlastice. Dva dana kasnije Površku je dodijeljeno i dubrovačko građanstvo.⁶ Politički motiv za dodjelu građanstva bio je znak zahvalnosti za pomoć Dubrovniku u borbi protiv Vojislava Vojinovića i Kotorana. Površko je tituliran kao *dominus Budue*. Dubrovačka vlada davala je građanstvo pojedinim istaknutim ljudima za njihove zasluge ili onima čije je prijateljstvo smatrala korisnim. Ovo građanstvo bitno se razlikovalo od građanstva danog pojedinim imućnim trgovcima ili zanatlijama koje je Vlada naseljavala u Dubrovnik, ili čvršće vezivala za interese grada. Od svojih počasnih građana Vlada je očekivala prijateljsku podršku kad god bi to bilo potrebno, a u zamjenu je pružala utočište, kao i druge usluge. Površku i njegovim potomcima dana je mogućnost da borave u Gradu. Dobio je i jednu kuću na raspolaganje, s pravom boravka na trošak Dubrovnika, u slučaju opasnosti da mora napustiti Budvu (Mijušković, 1961, 90–102; Janeković-Römer, 1993, 29–34; Jelčić, 2010, 186–187). Ne znamo koju je kuću dobio i gdje je bila smještena u rasteru grada. Vjerojatno se radi o nekoj unajmljenoj građanskoj kući. Gradske vlasti su ovim diplomatskim poklonom, kao činom neverbalne komunikacije, izrazile zahvalnost, poštovanje i prijateljstvo u ime vlasti i čitave zajednice.

U studenom 1361. Površko je uspio odbiti napad Kotorana i zarobiti vlastelina Dživa Buću. Predao ga je Dubrovčanima, koji su uglednog Kotoranina držali u zatvoru čitavo vrijeme rata. U tom je sukobu kaštelan Budve pretrpio gubitak, a neki članovi njegove obitelji (kćer i zet) su zarobljeni (Ćirković et al., 1970, 14). Dubrovčani su pomagali Budvanima, ulagali su velike napore da spriječe uvoz oružja, soli i hrane u Kotor. Presretali su mletačke lađe, pretresali ih, robu plijenili, te su zbog toga dolazili u sukob s mletačkom vladom. U ožujku 1362. Kotorani su napadali kaštel, tijekom tih napada su Budvani imali veliku štetu. Vlada je 30. ožujka dala Površku 50 starija ječma u znak sažaljenja zbog gubitka koji je pretrpio od Kotorana i da taj ječam uzme iz zaliha komune. Zatim da mu se da i 100 perpera pomoći (MR III, 1895, 173). Ovaj novac Površko je mogao iskoristiti za snabdijevanje kaštela u hrani i oružjem. U prvoj polovici travnja 1362. Kotorani

6 *Poveresco dominus Budoie...sono campane more solito congregato, factus fuit civis Eagusii, qui juravit esse fidelis perpetno civitatis Eagusii sicut quilibet verus civis.* (29. 11. 1361.). MR III, 1895, 133–134.

su ponovo napali budvansku tvrđavu. U tom napadu kaštelan je zamalo izgubio svoju tvrđavu, a uspio ju je sačuvati tek uz pomoć svojih prijatelja Dubrovčana. Sredinom travnja, grad je poručivao Površku da se nikako ne predaje, jer oni će mu na svaki zahtjev poslati pomoć u ljudima, namirnicama, majstorima i svemu što je potrebno da se obrani. Hrabrili su ga i nudili da se njegova obitelj skloni u Grad (MR III, 1895, 181; Ćirković et al., 1970, 14–15). Dobre odnose s Površkom i zetskim primorjem imao je dubrovački trgovac Marin Menčetić (Manken, 1960, 340–341). Da bi pomogla svom prijatelju u obrani od Kotorana, na njegov zahtjev, Dubrovačka komuna mu je 3. travnja 1362. odobrila da kupi brod za Površka (MR III, 1895, 257). Ovaj vojni poklon ojačao je pozicije Budvana na moru i pomogao u obrani kaštela.

Ratni sukob između kneza Vojislava i Kotorana s jedne protiv Dubrovnika i kaštelana Površka s druge strane okončan je sklapanjem mira u ljeto 1362. Tada je car Uroš izdao povelju u Onogoštu 22. kolovoza (Mihaljčić, 2001b, 69). Krajem srpnja prilikom mirovnih pregovora Dubrovčani su postavili uvjet da se njihov prijatelj Površko mora naći u mirovnom sporazumu (MR III, 1895, 210). Zetski gospodari Balšići nisu izravno sudjelovali u ratu protiv Vojislava Vojinovića, jer ih ne nalazimo u odlukama vijeća u vezi s pregovorima (Mihaljčić, 2001b, 69). Rat između Vojislava i Dubrovnika rasvjetljava prilike u srpskom carstvu. Uroš se sve do sklapanja mira ne primjećuje u događajima, nije bio u stanju da zaustavi napade svoga vlastelina, niti da čitavu svoju državu pokrene u taj rat. Srpski vladar djelovao je više kao posrednik, nego kao zaraćena strana protiv grada i Budve. U Uroševoj mirovnoj povelji isticalo se da su obje strane u sukobu bile dužne jedna drugoj vratiti zarobljenike (Ćirković et al., 1970, 15–16; Mihaljčić, 2001b, 67–68). U gradu je bio zarobljenik Dživo Buća, kojega su Dubrovčani držali u tamnici zbog toga što su u Kotoru bili zarobljeni kći i zet budvanskog kaštelana s još dva njegova čovjeka. Površko je tih dana boravio u gradu, jer je morao pričekati da se izvrši razmjena zarobljenika. Dana mu je 26. kolovoza 1362. naoružana galija da ga odveze kući, a da se spomenuta galija odmah vrati u grad.⁷

Odmah poslije sklapanja mira u Onogoštu obnovljena je trgovina u Srbiji i dozvoljeno je da podanici carevi i kneza Vojislava dolaze u Grad sv. Vlaha (Mali-ković, 2010, 177). Dubrovčani su tražili da se odmah izvrši razmjena zarobljenika. Vijeće umoljenih je 13. rujna 1362. ukazalo Dživu da piše Kotoranima da oslobode zarobljenike, što je on odmah i učinio. Zbog važnosti ovog vlastelina, kotorska je komuna odmah reagirala pa je 20. rujna u Grad stigao njihov zastupnik, koji je od dubrovačke Vlade tražio da puste Dživa napominjući da su to obećali caru Urošu i knezu Vojislavu. Vijeće umoljenih je odgovorilo da ga hoće pustiti, ali čim bude zadovoljen Površko, te zato upućuju kotorskog zastupnika da o tome pregovara s budvanskim kaštelanom. Međutim, Kotorani su oklijevali pustiti zarobljenike i

7 Senat je 13. kolovoza 1362. odlučio da se budvanskom kaštelanu pošalje galija koja bi ga prevezla u grad. MR III, 1895, 140, 217.

zbog toga Grad nije htio pustiti kotorskog vlastelina. Zbog toga su se umiješali car Uroš i knez Vojislav. Grad sv. Vlaha želio je pomoći svom prijatelju Površku, ali s druge strane nije htio izazivati cara srpskog i kneza humskog protiv sebe (MR III, 1895, 222–224, 226). Dubrovčani su pokušali svojom vještom diplomacijom izmiriti Budvane i Kotorane. Ponudili su ulogu medijatora, pa je 14. listopada Veliko vijeće donijelo odluku da se u Budvu pošalje poslanik. Predlagano je kaštelanu da umjesto kotorskog vlastelina u tamnicu primi njegovog sina kao jamstvo, a Dživo da se pusti na slobodu. Buća je trebao vratiti zeta i kćer Površkovu, nakon čega će njegov sin biti oslobođen. Ovaj dubrovački prijedlog Površko nije prihvatio, jer je imao veliko nepovjerenje prema Kotoranima. O ovom pitanju raspravljano je u Gradu 10. prosinca 1362. godine. Na zahtjev srpskog cara, Vlada je odlučila ponovno poslati poslanika kaštelanu. Dubrovčani su posredovali da se Površko složi s razmjenom zarobljenika. Misija je uspjela te je razmjena zarobljenika izvršena do kraja mjeseca (MR III, 1895, 231–232, 240). Dubrovčanima nisu odgovarali daljnji sukobi, jer ratna zbivanja su ugrožavala slobodnu i sigurnu trgovinu na zetskom primorju.

U prosincu 1363. umro je knez Vojislav. Neprijateljstva Kotorana protiv Budve nastavljena su. U jesen 1364. kotorski su brodovi bili pod zidinama Budve. Tijekom duge opsade uspjeli su ubiti Površka. Dubrovčani nisu mogli pomoći svom savezniku. Komuna je bila u gotovo beznadnom položaju i svakoga časa je mogla pasti u ruke Kotorana. Površkova obitelj (majka, žena i sin) izvijestili su Grad da žele napustiti Budvu (Ćirković et al., 1970, 17, 20). Dubrovačka komuna krajem studenog 1364. poslala je galiju da prihvati obitelj Površkovu. Plan je bio sljedeći: kapetan galije Jakov Žurgović, Pavle Sorkočević i Dobre Kaličević trebali su ploviti do granice kaštela Budve. Jedan ili dvojica ljudi trebali su pokušati spasiti obitelj pokojnog kaštelana, dovesti ih u grad s njihovim stvarima, namještajem, oružjem i ljudima, kao i svim drugim što im treba. Ako se članovi misije nađu u oružarnici kotorskih brodova, trebaju ih pozdraviti kao prijatelje. Ako ne dobiju njihovo razumijevanje, trebaju se vratiti na galiju, ali ako ih napadnu, dužni su bili braniti se. Unatoč 'neutralnosti' kojom su se javno hvalili, Dubrovčani su imali tajni zadatak da uz pomoć Budvana oštete i zapale ratne sprave u tvrđavi i da zapale kaštelanovu galiju kako ne bi pala u ruke Kotoranima (Gelcich, 1896, 23–24; Smičiklas, 1915, 406–407). Poslanici su se izložili velikoj opasnosti i uspjeli su prebaciti Površkovu obitelj u Grad i pružiti joj utočište. Gradske vlasti su ukazivale gostoprimstvo svojim starim prijateljima i materijalno ih pomagali.

Zapovjedniku dubrovačke galije naloženo je da izrazi sućut Balši II. Balšiću (? – 1385.) zbog dvostruke nesreće: zbog zarobljavanja njegovog brata Đurđa u ljeto 1364. od strane Karla Topije (oko 1338.–1388.) i smrti vjernog budvanskog kaštelana. Grad je izrazio žaljenje zbog pogibije Površka kao najvjernijeg prijatelja, brata i građanina čija je smrt izazvala veliku tugu u Gradu (Gelcich, 1896, 24; Smičiklas, 1915, 407). Dubrovčani su biranim riječima o pokojniku podilazili budućem nasljedniku Budve, jer su bili zabrinuti tko će naslijediti Površka i kako će se promjene odraziti na njihove interese.

BUDVANSKI KAŠTELAN NIKOLA ZAKARIJA (1364.–1388.) I DUBROVNIK

Na mjesto poginulog Površka u gradu Budvi javlja se kao kaštelan vojvoda Nikola Zakarija. Idući Površkovim stopama, on održava dobre odnose s Dubrovčanima. Nikola se ponekad u vrelima naziva Sakat (*Sacchat*) (Dinić-Knežević, 1995, 182, bilj. 85). Zajedno sa svojom braćom (*Andrea, Giue, Dimiter et Progon*) on je 28. listopada 1365. primljen za počasnog dubrovačkog građanina (Jireček, 1897, 589; Manken, 1960, 96). Sljedeće godine u srpnju kaštelan je izabran za mletačkog građanina (Jireček, 1897, 589). Budva je bila važna kao saveznik, jer je zbog strateškog položaja na južnom Jadranu mogla kontrolirati izlazak i ulazak robe u Kotor. To su bili politički motivi za dodjelu dubrovačkog i mletačkog građanstva. Komuna je nastavila priznavati vrhovnu vlast zetskih gospodara Balšića (Mihaljčić, 2001b, 165, 167). Zbog lošeg postupanja Površka prema mletačkim trgovcima, Mlečani su od 1365. do 1369. tražili od kapetana jadranske flote da nadoknadi štetu od Budve. Venecija je taj dug tražila najprije od Površkove žene ili nasljednika, a zatim od obitelji Balšić. U mletačkim dokumentima kao kaštelani Budve navode se Đurđe I. ili Balša II. Balšić, zato što je komuna priznavala vrhovnu vlast zetskih gospodara (Ćirković et al., 1970, 22, 24; Ćuk, 1986, 106–107). Važno je istaknuti da je u Bokokotorskom zaljevu došlo do političkih promjena: Kotor je do 1371. godine bio pod vlašću Nemanjića, a zatim je priznao vlast Ugarsko-hrvatskih vladara (1371.–1384.) (Butorac, 1966, 91–92).

U dubrovačkim dokumentima Nikola se spominje u znatno manjem opsegu. Tijekom 1378. izbio je rat između Venecije i Genove. Na strani Genove ušlo je Ugarsko-hrvatsko kraljevstvo i Dubrovnik (Foretić, 1980, 160–162). Mletačka flota osvojila je Kotor 13. kolovoza 1378. od kralja Ludovika I. Anžuvina (1342.–1382.) (Ćirković et al., 1970, 22, 24). Grad i Kotor ponovno su se našli u neprijateljskim taborima (Foretić, 1980, 160–161). Početkom veljače 1379. u gradu je boravio poslanik Nikole Zakarije. Dubrovačka komuna 13. veljače odlučila je poslaniku budvanskog kaštelana dodijeliti barku s jednim čovjekom, radi povratka u Budvu. Po povratku je brod imao zadatak uploviti u Kotorski zaljev (Gelcich, 1896, 195). Ne znamo razlog dolaska i tijek razgovora, no smatramo da je to bilo povezano sa zajedničkom borbom protiv Mlečana u Kotoru, jer na to nam ukazuju i daljnji događaji.

U lipnju 1379. Kotorani, vjerojatno impresionirani vijestima o porazu mletačke flote u Puli i u strahu od dolaska Genovljana u Dubrovnik, zbacili su vlast i podčinili se Ugarsko-hrvatskom kralju. Međutim, mletačka posada s kapetanom Jakovom Ripom je ostala u Kotoru i povukla se u utvrdu (Antonović, 2003, 102; Maliković, 2010, 189). Iste godine, 28. srpnja, Senat je donio odluku da se kaštelanu Nikoli da isprava s pečatom komune, kao potvrda da je dubrovački građanin (Gelcich, 1896, 232). Gradu je ponovno trebao vojni saveznik, a vješta dubrovačka diplomacija ponovno je Budvu uključila na svoju stranu u borbi pro-

tiv Mlečana koji su vladali utvrdom u Kotoru. To je bio motiv za ponovnu dodjelu građanstva. Kao u doba Površka, Budva je bila najbliža baza za vojne poduhvate protiv Kotora, a zato im je i trebao Nikola.

Nikola je zajedno s Dubrovčanima onemogućavao Kotoru ostvariti prihode od prodaje soli, a na taj su način htjeli potisnuti svog protivnika u trgovini s balkanskim zaleđem i držati monopol (Ćirković et al., 1970, 39; Foretić, 1980, 161; Krekić, 2007, 321). Kao saveznik Grada sv. Vlaha zaustavio je kotorski brod koji je bio natovaren solju. U Vijeću umoljenih 7. svibnja 1380. donesena je odluka da se taj brod pod tajnim okolnostima proslijedi u Grad. Kaštelanu Budve dan je zauzvrat poklon od 15 lakata tkanine.⁸ Dvadeset dana kasnije, Malo vijeće željelo je u Gradu udomiti Nikolu u znak zahvalnosti za pomoć. Kao nagradu dali su mu 10 perpera za boravak i kuću za smještaj (Dinić, 1951, 39). Dubrovčani su darivanjem tkanina i kuće željeli iskazati zahvalnost prema svom savezniku.

Nikola Zakarija bio je u službi Dubrovnika i kasnije. Na nagovor Grada zaustavljao je brodove zadarskih i drugih trgovaca koji su 1382. i 1383. godine prenosili sol za Novi koji je kralj Tvrtko I. (1353.–1391.) otvorio u Dračevici. Otvaranje tržišta soli u Novom nanosilo je štetu trgovačkim interesima Grada sv. Vlaha, zato su uz pomoć Nikole pokušali to zaustaviti (Bujuklić, 1988, 19). Kralj Tvrtko izvršio je opsadu Kotora početkom 1383. godine. Tada je zapovjednik Budve oduzeo kožu, vosak i drugu robu (u vrijednosti od 120 dukata) dubrovačkom trgovcu Marinu. Tražeći naknadu, Marin je krajem veljače 1383. pokušavao povratiti robu (DAD, 1; Dinić-Knežević, 1995, 192, bilj. 85). Nemamo podataka o nadoknadi pričinjene štete i o tome je li ovaj napad budvanskog kaštelana negativno utjecao na odnose s Gradom.

Poslije pogibije zetskog gospodara Balše II. (18. rujna 1385.), u sukobu s Osmanlijama na Saurskom polju nedaleko od Berata, vlast u Zeti pripala je njegovom sinovcu Đurađu II. Stracimiroviću Balšiću (1385.–1403.). Balšina pogibija bila je povod da se od centralne vlasti odmetnu pojedine vlastelinske obitelji, među kojima je bila obitelj Zakarija koja je težila potpunoj samostalnosti (Ćirković et al., 1970, 50). Nikola je došao u sukob s novim zetskim vladarom Đurđem II. vjerojatno 1386. godine (Bujuklić, 1988, 19). To nam potvrđuje i Dubrovčanin Mavro Orbini, u svom poznatom djelu *Kraljevstvo Slavena*, koji kaže da su Nikola i njegov brat Andrija imali sukob s zetskim gospodarom (Orbin, 1968, 132). Kaštelan budvanski spominje se u dubrovačkim dokumentima krajem ožujka 1386. kao značajna ličnost u Zeti (Dinić, 1964, 226). Kaštelanu Budve 14. siječnja 1388. dozvoljeno je da može kupiti od komune do 20 stari ječma (Dinić, 1964, 450). To je njegov posljednji spomen u dubrovačkim vrelima. Nemamo podatke je li Nikola umro prirodnom smrću ili je točno Orbinijevo izlaganje da je Balšić kaznio odmetnike vađenjem očiju. U prvoj polovici 1389. godine Budvom je zavladao zetski gospodar Đurađ II.

8 Dinić, 1951, 37. U povijesti Crne Gore II./2 navedena je pogrešna godina 1379., bez datuma. Ćirković et al., 1970, 39

BUDVANSKI GOSPODARI ĐURAĐ II. STRACIMIROVIĆ BALŠIĆ,
RADIČ CRNOJEVIĆ, SANDALJ HRANIĆ I DUBROVNIK OD 1389.–1398.

Početak srpnja 1389. Đurađ II. se nalazio u Budvi, gdje su ga posjetila dva dubrovačka poslanika i pozvala ga da posjeti Dubrovnik (Dinić, 1964, 531–532, 560). Vršene su pripreme za njegov doček 8. srpnja, a vijećano je o poklonu i odlučeno da mu se pokloni *unam peciam scarleti fini et duas pecias panni de cumis* (Dinić, 1964, 532, 560–561). Dubrovčani su, darovanjem kvalitetnih tkanina i vrijednog sukna tkanog u Kumi, željeli ukazati poštovanje i pažnju prema svom gostu. Balšić je, vjerojatno zbog osmanlijske provale u Srbiju i bitke na Kosovu, odgodio svoj dolazak u grad, ne želeći napustiti Zetu u tim opasnim danima.

Grad je 1391. godine zabranio svim svojim stanovnicima odlazak u Budvu. Malo vijeće 1. travnja 1391. donosi odluku da se zbog kuge ne dozvoli vlasnicima brodova i njihovoj posadi, kao ni nikome drugome, odlazak u mjesta *Budva usque Dulcinium* te se zabranjuje pristup svima koji bi s područja od Budve do Ulcinja htjeli doći u Dubrovnik. Prekršitelji su mogli biti kažnjeni novčanom kaznom do 100 dukata (Lonza & Šundrica, 2005, 153; Blažina-Tomić, 2007, 87).

Radič Crnojević (? – 1396.) član ugledne zetske vlastelinske obitelji, preteče je od svog bivšeg gospodara Đurđa II. Budvu, prije studenog 1392. godine. U je svojoj tituli isticao da je gospodar Budve i Zete (Milutinović, 1999, 203). S Dubrovčanima su Crnojevići bili u dobrim odnosima. Braća Crnojevići (Radič i Stefan) u prvoj polovici 1395. obećavaju Dubrovčanima prijateljstvo i daju im slobodu trgovine na teritoriju kojim vladaju (Rudić, 2008, 157–161). U prvoj polovini lipnja 1395. Grad je poslao Radiču *ambasatori sa barcham armatam ad remos sex*. Senat je 21. lipnja izabrao *ser Nicolao de Gociis ambasatori ad Radiçium Cernoevich*. Nikola ga nije u Budvi našao, pa mu je zbog novonastalih okolnosti 6. kolovoza dano uputstvo da čeka *Radiz pro aliquos dies* (Lonza, 2011, 225–226, 228). Tijekom 1395. Đurađ II. ušao je u ratni sukob s Radičem zbog Budve. Sredinom kolovoza iste godine u Dubrovniku se vijećalo o slanju poslanstva Đurađu II. Stracimiroviću i Radiču Crnojeviću (*pro ambaxiatore ad Iura et Radiz*). O tome je vijećano 16., 18., i 23. kolovoza (*pro denariis quondam Zive de Menze*) (Lonza, 2011, 229–230). Vijeće umoljenih 23. kolovoza donosi odluku *pro donis ad Iurchum* – da mu da poklon preko *ambasatoribus* u iznosu od 30 perpera. Radič je dobio za poklon 15 perpera (Lonza, 2011, 230). Ovo poslanstvo imalo je zadatak prekinuti daljnje borbe između Balšića i Crnojevića. Dubrovačke vlasti su nastojale da poklonima, kao neverbalnom komunikacijom, odašilju poruke mira zaraćenim stranama u svojim diplomatskim misijama. Na osnovu iskustva u diplomaciji, vjerovali su da će misiju uspješno završiti podmićivanjem, i tako ih pridobiti za vlastitu korist. Lakovjerni i pohlepni vladari lako su nasjedali na ovu igru Dubrovčana. Međutim, učinak diplomatskih misija nije dao rezultata.

Krajem svibnja 1396. Radič je poginuo u sukobu s Đurđevom vojskom (Ćirković et al., 1970, 64). U međuvremenu se Budva našla pod vlašću bosanskog

vojvode Sandalja Hranića (oko 1370.–1435.). Vojvoda je Budvu dao na upravu suprugi Jeleni, odmah nakon vjenčanja u lipnju 1396. godine.⁹ Jelena je gospodarila Budvom sve do proljeća 1398. Tijekom te dvije godine Bosanci su prodavali sol dovoženu iz talijanskog grada Brindizija. Naravno, to nije odgovaralo interesima Sv. Vlaha, jer se nisu nikako slagali s postojanjem većeg broja tržišta soli. Na teritoriju od Neretve do Bojane trgovina solju bila je ograničena samo na četiri mjesta: Drijeva, Dubrovnik, Kotor i Sv. Srđ. U prvoj polovici prosinca 1397. Dubrovčani su poslali u Sutorinu i Budvu svoje ljude da ispituju sve što se odnosilo na prodaju soli. Grad je 11. travnja 1398. uputio barku da stražari da se sol ne uvozi u Budvu, Boku i Sutorinu. Donesena je odluka da se prijateljski piše vojvodi Sandalju da ne dovozi sol u Budvu i Sutorinu. Upućena je bila još jedna barka četiri dana kasnije, koja je imala zadatak da pretresa sve čamce i plijeni sol koja se ondje otkrije te se donese u Dubrovnik (Gecić, 1955, 100).

Trećeg dana siječnja 1398. dubrovačke vlasti su ovlastile Marina Gundulića da posreduje pri sklapanju mira između Đurđa II. i Sandalja. Tada je bosanski vojvoda boravio u Ratačkoj opatiji, koja se tih godina nalazila pod njegovom vlašću, i u njoj je ugostio dubrovačkog poklisara (Čorović, 1940, 356; Marković, 2006, 134). Do njihova pomirenja moglo je doći u prvoj polovici siječnja, jer je Sandalj uzmaknuo. Razlog odstupanja Hranića mogao je biti izazvan zbog hladne zime i opasnosti od Osmanlija (Kurtović, 2009, 102, bilj. 342). Sklapanje mira odgovaralo je i zetskom gospodaru i bosanskom vojvodi. U ožujku 1398. Sandalj je odlučio preseliti svoju suprugu iz Budve, jer se nije osjećala sigurno. Hranić je u travnju 1398. molio dubrovačke vlasti da prebace dva njegova čovjeka, skadarskog arhiđakona Teodora i Radinca u Budvu. Vijeće umoljenih odlučilo je da ne može ispuniti njegovu molbu, želeći na taj način ostati po strani. Vlada je ipak krajem travnja 1398. dozvolila da Sandaljevu ženu prebace brodom u Dubrovnik, usprkos svim ranije nanesenim štetama Gradu od strane Hranićevih ljudi.¹⁰ Plemićima koji su išli po Sandaljevu ženu bilo je naređeno: ako zateknu barku ili brod natovaren solju u Budvi da ne dozvole istovar soli, da spale brod i barku koja je dovezla sol (Gecić, 1955, 100). Kada se bosanski vojvoda povukao iz Budve, spor oko prodaje soli smanjen je (Premović, 2018, 881, bilj. 12).

Na samom kraju XIV. stoljeća na južnom Jadranu učvršćuju se dvije nove vesile: Osmanlije i Venecija. Osmanlije su sve više prodirale na zapad i postupno osvajale gradove sjeverne Albanije. Zbog zaustavljanja osmanlijskog prodiranja i zaštite kršćana na Jadranu, Žigmund je dao suglasnost i pristao da Mleci 1396. od Đurđa II. preuzmu: Skadar, Sveti Srđ, Skadarsko jezero s tamošnjim otocima,

9 O ovom povijesnom događaju vidjeti: Ćirković, 1964, 178; Ćirković et al., 1970, 65–66; Jelčić, 2010, 231–232. U povijesnoj nauci postoji nedoumica da li je Jelena bila kćer Radića Crnojevića ili njegova udovica. Na temelju žurbe, kojom je vjenčanje bilo obavljeno nakon Radićeve pogibije, trebalo bi se opredijeliti za ovu drugu mogućnost. Vidjeti o tome više u: Ančić, 1986, 44–45; Rudić, 2008, 160; Najnovija istraživanja o Jeleninom podrijetlu, sa navođenjem vrela i starije literature, vidi: Kurtović, 2009, 83, 86.

10 Posljednji podatak u dubrovačkim vrelima iz kojeg se vidi da je Jelena još boravila u Budvi je od 11. 5. 1398., kada su Dubrovčani poslali svog poslanika. Ančić, 1986, 45, bilj. 29, 34; Kurtović, 2009, 88, 102, 380.

područje na lijevoj obali Bojane prema moru, tvrđavu Šati i carinu u Danju s okolnim selima (Čuk, 1986, 95; Schmitt, 2001, 237–239). Preuzimanjem ovih posjeda došlo je do povrede Torinskog mira (1381.). Međutim, nadzor Jadrana bio je trajni mletački politički cilj. Osmanlijski prodor došao je kao dobar povod da poput pravih križara brane kršćanstvo od Osmanlija i preuzmu južni Jadran. Mlečani su Budvu zauzeli od Balše III. Balšića (1403.–1421.) 1405. godine (Ćirković et al., 1970, 89–90).

TRGOVINA I TRGOVAČKI ODNOSI

U XIV. stoljeću na zetskom primorju najznačajniji gospodarski centar bio je Kotor, a za njim su Ulcinj i Bar osjetno zaostajali. Budva se nikada nije posebno isticala.¹¹ Postoji više objašnjenja njene nerazvijenosti. Komuna leži na otvorenoj obali bez prirodne luke i izložena je sjevernim vjetrovima, čime je onemogućeno pristajanje većih brodova. Nepovoljna okolnost je bila da je smještena u blizini dva razvijena lučka grada: Kotora i Bara, koji su pomorcima bili daleko privlačniji. U budvanskom Statutu uopće nema propisa posvećenih pomorstvu. Kopneni put s unutarnjim dijelom Balkanskog poluotoka bio je ometen otežanim prolazom planinskog vijenca koji se uzdizao od obale i protezao cijelim područjem ovog obalnog grada (Bujuklić, 1988, 13–14). Pored ovih geografskih, utjecali su i negativni politički razlozi: pedesetih godina XIV. stoljeća gusari budvanski napadali su trgovce, rat Budve i Kotora od 1361.–1364., ratni sukob na južnom Jadranu 1378.–1381., sukob Balšića, Crnojevića i Hranića oko Budve od 1392.–1398. godine.

U sačuvanim dokumentima Budvani se rijetko spominju kao trgovci u Dubrovniku. Vulkoj Drahčić iz Budve 2. ožujka 1379. kupio je od Radoslava Vesele brod s kompletnom opremom za 48,5 perpera. Od navedene sume platio je 20 perpera, dok je ostatak Budvanin trebao otplaćivati u ratama od sedam perpera. Kao jamci navedeni su Daboje Skonja i Radoslav Milošević. U dokumentu se navodi da su plaćanja izvršena u dogovorenim rokovima (DAD, 2). Gospodarski život budvanske komune uglavnom je bio ograničen na neposrednu okolicu, gdje su obradiva zemlja, vinogradi i maslinici bili osnovni izvor prihoda. Odredbe posvećene trgovini i trgovcima u budvanskom Statutu govore o prodaji vina, žitarica, ulja i soli. Spomeni ovih najvažnijih proizvoda ukazuju na slabu razvijenost. U samo jednoj odredbi Statuta raspravlja se o trgovcima i obvezi naplate carine na robu koja se unosi u grad, ali ona potječe iz XV. stoljeća (Vučković, Luketić & Bujuklić, 1988, 27; Bujuklić, 1988, 37).

Najznačajnija financijska destinacija na istočnoj obali Jadrana bio je Dubrovnik, vrlo privlačan trgovcima iz Zete, Srbije i Bosne. U drugoj polovici XIV. stoljeća bio je središte velikih komercijalnih transakcija i novčanih kredita (Voje,

11 Dinić-Knežević, 1999, 131–139; O gospodarskoj nerazvijenosti Budve i vezama s Dubrovnikom u XIII. stoljeću vidjeti: Lučić, 1969, 833, 852.

1968, 210–211; Voje, 1976, 87–94). Budvani se vrlo rijetko spominju kao korisnici kredita. Krajem prosinca 1369. trgovac Tripko Marković iz Budve zajedno sa Stjepkom Ivanovićem iz Zadra (stanovnik Dubrovnika), Petarom Radostićem i Bogdanom Milčevićem uzeli su kredit za trgovinu (DAD, 3). Među Budvanima koji su uzimali zajmove susrećemo Stjepana Oslića. Krajem travnja 1371. on je vratio dug u robu Vitku Ruhiću u vrijednosti od 14 perpera (DAD, 4). Budvani se spominju kao jamci dužnika. Brajko Radovanić i Poznan Kanamdić registrirani su kao jamci 24. prosinca 1381. (DAD, 5). U notarskim dokumentima 13. studenog 1382. zabilježen je Radić Milinović da duguje krojaču Dominčetu 78 perpera s rokom naplate do tri mjeseca od prvog predstojećeg putovanja (DAD, 6). U dokumentima ima spomena o trgovačkim poduhvatima. Vlahan Vitić 10. lipnja 1378. izjavljuje da je sklopio dogovor s Bogojem Milojevićem zbog ustupanja barke za plovidbu u Budvu i da će utovariti koliko bude mogao robe (nije navedeno koje vrste). Cijena za jednu plovidbu iznositi će dvadeset perpera, a kazna za svaki dan zadržavanja barke dva perpera (DAD, 7). Iz Budve se u Dubrovnik uvezio građevinski materijal. Krajem prosinca 1369. Dobrić Radončić obvezao se na isporuku mlinskog kamena u Grad (DAD, 8). Žito je najvažniji poljoprivredni proizvod za prehranu stanovništva. U arhivskoj građi nalazimo podatke da se žito iz Dubrovnika izvozilo u Budvu. Da bi se žito izvezlo, potrebna je bila dozvola Velikog vijeća.¹² *Illisu de Budua* 22. veljače 1388. dozvoljeno je da može kupiti 15 stari ječma (Dinić, 1964, 456). Ovi rijetki spomeni u arhivskoj građi svjedoče o nerazvijenosti budvanske komune. Zato je dubrovački trgovci zaobilaze, jer im ne daje mogućnost za trgovačko poslovanje i stjecanje novčane dobiti.

BUDVANI U DUBROVNIKU

Nakon nemilosrdne kuge 1348. godine, koja je izazvala promjene u svim područjima života,¹³ početkom pedesetih godina XIV. stoljeća u Dubrovniku dolazi do gospodarskog uzleta (Raukar, 1984, 245). Dubrovačko gospodarstvo osjetilo je potrebu za stranom radnom snagom. Obrtnicima i trgovcima trebali su šegrti, a bogatim vlasteoskim i građanskim obiteljima kućna posluga. Nuđene su razne povlastice novom stanovništvu za dolazak u grad, novac se ulaže u trgovinu, u uvoz ili izvoz robe (Božić, 1949, 30; Dinić-Knežević, 1974, 19, 26–27; Ćirković, 1997, 53–54; Pešorda-Vardić 2012, 37). U potrazi za poslom dolazi manji broj Budvana, koji su Dubrovnik promatrali kao obećani grad u potrazi za boljim životom.¹⁴ Pružao im je mogućnost da prežive i nešto zarade. Njihov boravak u gradu odnosi se na ulazak u službu služenja ili dolazak na nauk obrta.

12 O uvozu i izvozu žita iz srednjovjekovnog Dubrovnika u XIV. stoljeću vidjeti: Dinić-Knežević, 1967, 79–131. Uobičajena mjera za žitarice bio je starij, star (*starium*). Star je bila mjera za zapreminu, po današnjoj decimalnoj mjeri iznosio bi: 1 *starium* = oko 64,5 kg (do 71,5 kg). Manken, 1960, 103–104.

13 Iserpan prikaz tijeka epidemije kuge u Dubrovniku 1348. godine vidjeti u: Ravančić, 2010.

14 Doseljenje stanovništva iz slavenskoga zaleđa u Dubrovnik obrađeno je u radu: Benyovsky Latin, 2017, 473–500.

U arhivskim dokumentima spominju se stanovnici iz Budve koji dolaze služiti po kućama kao sluge i sluškinje. Ugovori o stupanju u službu redovito su bilježeni i uglavnom su to bili muškarci. Prvi ugovor zabilježen je 1366. godine. Od tada pa do 1398. došlo je 15 muškaraca i jedna žena, koji su našli zaposlenje u gradu. U ugovorima se obično navodi da će raditi sve što znaju i mogu (Dinić-Knežević, 1995, 51). Događalo se i to da dubrovački vlastelin odustane od sluge. U drugoj polovici listopada 1387. Mirko Stanerović dao je pristanak da njegova Punica stupi u službu kod Blaža Natalijevog Zontomanke. Ugovor je sklopljen na tri godine. Punica je dužna pratiti gospodara na cestama, čuvati kuću i slušati sve što Blaž naredi. Gospodar obećava da će je hraniti i oblačiti, a na kraju ugovorenog roka isplatit će naknadu u visini od tri perpera. Na margini teksta napisana je napomena o otkazivanju ugovora, jer je Blaž odustao (DAD, 9). Ne znamo razlog Blaževa odustanka, no moguće je da nije bio zadovoljan s službom svoje sluškinje. Muškarci su obično dobivali od tri do pet perpera (najčešće pet), a ponekad su radili samo da se prehrane (Dinić-Knežević, 1995, 51). Siromašni stanovnici iz zaleđa dolazili su u grad i stupali u kmetski odnos kod dubrovačke vlastele. Milec Obradović iz Budve s dvojicom svojih sinova 25. siječnja 1382. postao je kmet Živka Vlaha Mečetića. Obradovići bez Živkova dopuštenja nisu ga mogli napustiti, a jamac je bio Dabec Obradović (vjerojatno njihov rođak) (Dinić-Knežević, 1995, 121).

Obrti u Budvi bili su slabo razvijeni. Ovoj djelatnosti u budvanskom Statutu posvećeno je svega nekoliko odredbi koje se odnose na: uljarski, pekarski i mersarski obrt. Teško je pretpostaviti da nije bilo drugih (Bujuklić, 1988, 37). Zbog nerazvijene obrtničke djelatnosti, koja je bila vezana za svakodnevne životne potrebe, mladići iz Budve dolazili su u grad učiti obrt. U razdoblju od 1369. do 1398. godine zabilježeno je 13 ugovora. Budvani koji su služili u Dubrovniku: Radoslav (24. 9. 1369.), Dragoš Bogojević (21. 9. 1369.), Mihat Radošević (6. 3. 1371.), Ratko Ljepčinić (25. 5. 1371.), Ivan Ratković (24. 2. 1376.), Bratič Pripčić (18. 5. 1376.), Milatko Stanerović (21. 5. 1376.), Pavle Ožinić (4. 10. 1379.), Jurko Petročević (19. 11. 1376.), Jurko Dobriković (17. 5. 1386.), Butko Dobrić (3. 8. 1387.), Petar (2. 3. 1389.) i Juras Janković (26.5. 1398.) (DAD, 10). Ovi mladi Budvani sklapali su ugovore na razdoblje od pet do osam godina. Učili su sljedeće obrte: obućarski, kovački, bačvarski, brodograditeljski, krojački itd. U svim slučajevima sami mladići su zaključivali ugovor sa svojim gospodarom, što bi ukazivalo da su po godinama bili stariji. U jednom dijelu ugovora kao nagrada predviđena je hrana i odjeća. Nagrada u novcu obično je iznosila od 4 do 6 perpera godišnje (Dinić-Knežević, 1995, 90–91). Događalo se i da sluga opljačka svog gospodara. Zbog toga je Pripko kovač 5. travnja 1373. podnio tužbu protiv Medoja iz Budve (DAD, 11). Po svom položaju nisu se mnogo razlikovali od kućne posluge, jer su tijekom proučavanja obrta bili sluge svojih majstora. Učeni obrtnici i šegrti uglavnom se nisu vraćali svojim kućama, ostajući tako u privlačnijem dubrovačkom poslovnom okruženju (Dinić-Knežević, 1974, 27–28, 33).

Neki Budvani stalno su živjeli u Dubrovniku. Bratko Ivanc iz Budve 25. rujna 1392. ostavio je svoje dvije kamene kuće u Gradu te drugu pokretnu i nepokretnu imovinu svom nećaku dubrovačkom berberinu Dimku i Novaku Radmusoviću (DAD, 12; Dinić-Knežević, 1995, 209). Budvani su mogli dobiti dubrovačko građanstvo ako su tu boravili određeno vrijeme i bili korisni Gradu. Pored budvanskih kaštelana Površka i Nikole Zakarije, dubrovačko građanstvo 31. siječnja 1359. stekao je Stjepan Dobroslavić *calegar de Budva*. Stjepan se bavio postolarskim zanatom (MR II, 1882, 263; Manken, 1960, 92). Kao dubrovački građanin Dobroslavić imao je obavezu doseliti se s obitelji, kupiti nekretninu, izvršavati sve obaveze i terete građana. Podnosila se molba Malom vijeću, a od 1395. trebala je i potvrda Velikog vijeća. Dubrovački vlastodršci nisu bili precizno odredili kriterij koliko dugo netko treba u Gradu stanovati, da bi dobio građanstvo. Pretpostavlja se da se radilo o rastezljivom kriteriju koji je ovisio o potrebama i procjenama vlasti.¹⁵

15 O uvjetima za dobivanje dubrovačkog građanstva vidjeti opširnije u: Mijušković, 1961, 102–124; Janeković-Römer, 2005, 321–322; Pešorda-Vardić 2012, 86–87.

POLITICAL RELATIONS OF BUDVA AND DUBROVNIK COMMUNES FROM 1358 UNTIL THE END OF THE 14th CENTURY*Marijan PREMOVIĆ*

University of Montenegro, Faculty of Philosophy, Department of History,

Danila Bojovića bb, 81400 Nikšić, Montenegro

e-mail: marijanp@ucg.ac.me

SUMMARY

The political relations between Budva and Dubrovnik from 1358 until the end of the 14th century were very intense. During 1359, they were in hostile relations, because of the Budva pirates' attacks on Dubrovnik merchants. With their skilful diplomacy, the citizens of Dubrovnik successfully resolved these misunderstandings. The following year, a peace agreement was concluded, followed by the friendly relations between the two towns. During the conflict between Dubrovnik and the prince Vojislav Vojinović and Kotor 1361–1362, Budva was Dubrovnik's ally. St. Blasius city authorities granted citizenship to lord Površko (1361–1364) at the end of October 1361, for alliance and military support. This diplomatic gift expresses gratitude, respect, and friendship. When Površko was killed in November 1364 by Kotor, the citizens of Dubrovnik sent a galley to save his family. The city authorities showed hospitality and provided material support to Površko's family. Duke Nikola Zakaria (1364–1388) replaced the deceased Površko as castellan in the town of Budva. During the war between Venice and Genoa from 1378 to 1381, Dubrovnik needed a military ally in the southern Adriatic. The great Dubrovnik diplomacy again won Budva over to their side in the fight against the Venetians who ruled in Kotor. This was the motive for granting citizenship to Nikola, the master of Budva, at the end of July 1379. The concept of granting citizenship and friendship to Budva's masters included helping Dubrovnik in the fight against Kotor. Budva had the task to attack Kotor and block the communes, to control the commercial import and export of goods. In return, the masters of Budva were given shelter for themselves and their family in the town, assistance in weapons, food, money, and gifts. In chronological order, we processed the diplomatic missions of deputies from Dubrovnik in Budva and their basic guidelines. The documents show that the deputies' goals were different: support the Castellan of Budva in the fight against Kotor (1361–1362), mediation in the conflicts of Đurađ II Balšić over Budva with Radič Crnojević in 1395 and Duke Sandalj Hranić in 1398, etc. Gifts played an important role in diplomatic relations between Dubrovnik and Budva. The most frequent gifts to Budva's masters were textiles that Dubrovnik gave to gain concrete and long-term political benefits. Budva was economically underdeveloped and the traders from Dubrovnik were bypassing Budva, because there was not enough opportunity for business and profit. In search of a job and a better life, a small number of people from Budva came to study various crafts in Dubrovnik or were engaged as servants and maids. Based on the analysis of the sources in the reported period, we came to the conclusion that Budva and Dubrovnik had very good political relations.

Keywords: Budva, Dubrovnik, political relations, fourteenth century, the economy, southern Dalmatia

IZVORI I LITERATURA

- DAD, 1** – Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), *Diversa Cancellariae* (dalje: DC), sv. 25 (1381.–1383.), fol. 188’.
- DAD, 2** – DAD, *Debita Notariae* (dalje: DN), sv. 8 (1377.–1379.), fol. 151’.
- DAD, 3** – DAD, DC, sv. 22 (1369.–1370.), fol. 26.
- DAD, 4** – DAD, DC, sv. 23 (1371.–1372.), fol. 29’.
- DAD, 5** – DAD, DC, sv. 25 (1381.–1383.), fol. 37’.
- DAD, 6** – DAD, DN, sv. 9 (1380.–1383.), fol. 153.
- DAD, 7** – DAD, DN, sv. 8 (1377.–1379.), fol. 11.
- DAD, 8** – DAD, DC, sv. 22, fol. 25’.
- DAD, 9** – DAD, DC, sv. 27 (1387.–1389.), fol. 48’.
- DAD, 10** – DAD, DC, sv. 22, fol. 4’; fol. 4; sv. 23, fol. 16; fol. 35’; DN, sv. 9, fol. 150; fol. 155’; fol. 156; fol. 217; DC, sv. 24 (1375.–1376.), fol. 190’; DC, sv. 26 (1385.–1387.), fol. 80; sv. 27, fol. 20; fol. 200’; DC, sv. 32 (1396.–1399.), fol. 145.
- DAD, 11** – DAD, *Lamenta de foris*, sv. 1 (1370.–1373.), fol. 107’.
- DAD, 12** – DAD, DC, sv. 30 (1392.–1394.), fol. 143.
- Dinić, J. M. (1951)**: *Odluke veća Dubrovačke republike I*. Beograd, Naučno delo.
- Dinić, J. M. (1964)**: *Odluke veća Dubrovačke republike II*. Beograd, Naučno delo.
- Gelcich, J. (1896)**: *Monumenta Ragusina: libri reformationum*. T. IV, A. 1364.–1396. *Zagrabiae, Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium*.
- Lonza, N. & Z. Šundrica (2005)**: *Odluke dubrovačkih vijeća 1390–1392*. Zagreb–Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Lonza, N. (2011)**: *Odluke dubrovačkih vijeća 1395–1397. Reformationes consiliorum civitatis Ragusii 1395–1397*. Zagreb–Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- MR II (1882)**: *Monumenta Ragusina: libri reformationum*. T. II, A. 1347.–1352. 1356–1360. *Zagrabiae, Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium*.
- MR III (1895)**: *Monumenta Ragusina: libri reformationum*. T. III, A. 1359.–1364. *Zagrabiae, Academia scientiarum et artium Slavorum Meridionalium*.
- Orbin, M. (1968)**: *Kraljevstvo Slovena*. Beograd, Srpska književna zadruga.
- Rudić, S. (2008)**: *Povelja Radiča i Stefana Crnojevića Dubrovniku 1395. godine*. Stari srpski arhiv, 7, Beograd, 157–161.
- Smičiklas, T. (1914)**: *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 12, listine godina 1351–1359. Zagreb, JAZU.
- Smičiklas, T. (1915)**: *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 13, listine godina 1360–1366. Zagreb, JAZU.
- Tadić, J. (1935)**: *Pisma i uputstva dubrovačke republike*, knj. 1. Beograd, Srpska kraljevska akademija, 1935.
- Vučković, N., Luketić, M. & Ž. Bujuklić (1988)**: *Srednjovjekovni statut Budve*. Budva, Istorijski arhiv.

- Ančić, M. (1987):** Prosopografske crtice o Hrvatinićima i Kosačama: (prilog povijesti zapadnog Balkana s kraja XIV i početka XV stoljeća). *Istorijski časopis*, 33, 37–56.
- Antonović, M. (2003):** Grad i župa u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u XIV i XV veku. Beograd, Istorijski institut.
- Basić, I. (2017):** Dalmatiae, Dalmatiarum u jadranskoj historijskoj geografiji: studija u povijesnoj geografiji Jadrana. Građa i prilozi za povijest Dalmacije, 27, 7–70.
- Benyovsky Latin, I. (2017):** Grad i zaleđe u narativnim vrelima: konstruiranje tradicije o ranosrednjovjekovnim doseljnjima u Dubrovnik iz slavenskog zaleđa. *Acta Histriae*, 25, 3, 473–510.
- Bici, M. (1985):** Iskušenja na putu: po Crnogorskom primorju, Albaniji i Srbiji 1610. godine. Budva, Opštinski arhiv.
- Blažina-Tomić, Z. (2007):** Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku. Zagreb–Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Božić, I. (1949):** Ekonomski i društveni razvitak Dubrovnika u XIV–XV veku. *Istorijski glasnik*, 1, 21–61.
- Bujuklić, Ž. (1988):** Pravno uređenje srednjovekovne budvanske komune. Budva–Nikšić, Istorijski arhiv–Univerzitetska riječ.
- Butorac, P. (1966):** Teritorijalni razvitak srednjovjekovnog Kotora. *Anali Historijskog instituta u Dubrovniku*, X–XI, 43–101.
- Ćirković, S. (1964):** Istorija srednjovekovne bosanske države. Beograd, Srpska književna zadruga.
- Ćirković, S. et al. (1970):** Istorija Crne Gore II/2. Od kraja XII do kraja XV vijeka. Crna Gora u doba oblasnih gospodara. Titograd, Redakcija za istoriju Crne Gore.
- Ćirković, S. (1997):** Dubrovnik i zaleđe u srednjem veku. U: Đokić, V. (ur.): *Rabotnici, vojnici, duhovnici: društva srednjovekovnog Balkana*. Beograd, Equilibrium, 47–55.
- Ćorović, V. (1940):** Historija Bosne. Beograd, Srpska kraljevska akademija.
- Ćuk, R. (1986):** Srbija i Venecija u XIII i XIV veku. Beograd, Istorijski institut–Prosveta.
- Dabinović, A. (1958):** Politički položaj Kotora poslije Zadarskog mira (1359–1381). *Glasnik Pomorskog muzeja u Kotoru*, 7, 45–54.
- Dinić-Knežević, D. (1967):** Trgovina žitom u Dubrovniku u XIV veku. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, 10, 79–131.
- Dinić-Knežević, D. (1974):** Migracije stanovništva iz bližeg zaleđa u Dubrovnik u XIV veku. *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1–2, 19–40.
- Dinić-Knežević, D. (1986):** Dubrovnik i Ugarska u srednjem veku. Novi Sad, Filozofski fakultet–Institut za istoriju–Vojvođanska akademija nauka i umetnosti.
- Dinić-Knežević, D. (1995):** Migracije stanovništva iz južnoslovenskih zemalja u Dubrovnik tokom srednjeg veka. Novi Sad, Srpska akademija nauka i umetnosti Ogranak u Novom Sadu–Filozofski fakultet u Novom Sadu Odsek za istoriju.
- Dinić-Knežević, D. (1999):** Zetski primorski gradovi u svetlu dubrovačkih izvora. U: Kovačević, B. (ur.): *Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja*. Podgorica, Istorijski institut Republike Crne Gore, 131–139.

- Foretić, V. (1980):** Povijest Dubrovnika do 1808. Deo 1, Od osnutka do 1526. Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Foretić, V. (1984):** Pogled na Zadarski mir 1358. godine. Radovi. Razdio društvenih znanosti, 23, 233–242.
- Gecić, M. (1955):** Dubrovačka trgovina solju u XIV veku. Zbornik Filozofskog fakulteta, 3, 95–153.
- Harris, R. (2006):** Povijest Dubrovnika. Zagreb, Golden marketing–Tehnička knjiga.
- Klaić, N. (1984):** Značenje vladavine Anžuvina za hrvatske zemlje, napose za Dalmaciju. Radovi. Razdio društvenih znanosti, 23, 225–231.
- Krekić, B. (2007):** Unequal rivals: essays on relations between Dubrovnik and Venice in the thirteenth and fourteenth centuries. Zagreb–Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.
- Kunčević, L. (2015):** Mit o Dubrovniku. Diskursi o identitetu renesansnoga grada. Zagreb–Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti–Zavod za povijesne znanosti.
- Kurtović, E. (2009):** Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača. Sarajevo, Institut za istoriju.
- Janeković-Römer, Z. (1993):** Stranac u srednjovjekovnom Dubrovniku: između prihvaćenosti i odbačenosti. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, 26, 27–37.
- Janeković-Römer, Z. (1998):** Priznanje krune svetog Stjepana – izazov dubrovačke diplomacije. U: Berković, S. (ur.): Diplomacija Dubrovačke Republike, Zbornik Diplomatske akademije, 3, Zagreb, Ministarstvo vanjskih poslova Republike Hrvatske, Diplomatska akademija, 293–303.
- Janeković-Römer, Z. (2003):** Višegradski ugovor: temelj Dubrovačke Republike. Zagreb, Golden marketing.
- Janeković-Römer, Z. (2005):** Građani, stanovnici, podanici, stranci, inovjerci u srednjovjekovnom Dubrovniku. U: Budak, N. (ur.): Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara, Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu/Odsjek za povijest–FF–press, 317–346.
- Jelčić, J. (2010):** Zeta i dinastija Balšića: dokumentovane istorijske studije. Podgorica, Matica crnogorska.
- Jireček, C. (1897):** Ueber Monumenta Ragusina III, IV. Archiv für slavische Philologie, XIX, Berlin, 585–598.
- Jireček, K. (1959):** Trgovački putevi i rudnici Srbije i Bosne u srednjem veku. Zbornik Konstantina Jirečeka, I, 205–304.
- Lučić, J. (1969):** Pomorsko-trgovačke veze Dubrovnika s gradovima zetskog i dračkog primorja u XIII stoljeću. Pomorski zbornik, 7, 829–858.
- Maliković, D. (2010):** Politički odnosi Kotora i Dubrovnika tokom XIV i početkom XV veka. Zbornik radova Filozofskog fakulteta, 40, 165–200.
- Malović-Đukić, M. (1999):** Komune u Zetskom primorju. U: Kovačević, B. (ur.): Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja. Podgorica, Istorijski institut Republike Crne Gore, 141–151.
- Manken, I. (1960):** Dubrovački patricijat u XIV veku. Deo 1. Beograd, Naučno delo.

- Marković, S. (2006):** Studia antibarensia. Perast, Gospa od Škrpjela.
- Mihaljčić, R. (2001a):** Srpska prošlost i narodno sećanje. Beograd, Srpska školska knjiga–Knowledge.
- Mihaljčić, R. (2001b):** Kraj Srpskog carstva. Beograd, Srpska školska knjiga–Knowledge.
- Mijušković, J. (1961):** Dodjeljivanje dubrovačkog građanstva u srednjem veku. Glas SANU, 9, 89–130.
- Milutinović, B. (1999):** Borba Balšića sa Mlečanima za zetske primorske gradove. U: Kovačević, B. (ur.): Srednjovjekovna istorija Crne Gore kao polje istraživanja. Podgorica, Istorijski institut Republike Crne Gore, 199–227.
- Mitić, I. (1988):** Dubrovačka država u međunarodnoj zajednici: (Od 1358. do 1815). Zagreb, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti–Nakladni zavod Matice Hrvatske.
- Ničetić, A. (1996):** Povijest dubrovačke luke. Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti–Pomorski fakultet.
- Pavić, M. (2003):** Plovidbene rute srednjim i južnim Jadranom u izolaru Giuseppea Rosaccia. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, 45, 153–199.
- Pešorda-Vardić, Z. (2012):** U predvorju vlasti. Dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku. Zagreb–Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku–Hrvatski institut za povijest.
- Premović, M. (2018):** Trgovački odnosi Zete i Dubrovnika od 1385. do 1403. godine. Acta Histriae, 26, 3, 873–898.
- Raukar, T. (1982):** Komunalna društva u Dalmaciji u XV. i u polovini XVI. stoljeća. Historijski zbornik, XXV, 43–118.
- Raukar, T. (1984):** Komunalna društva u Dalmaciji u anžuvinskom razdoblju. Radovi. Razdio društvenih znanosti, 23, 243–250.
- Ravančić, G. (2010):** Vrijeme umiranja – Crna smrt u Dubrovniku 1348.–1349. Zagreb, Hrvatski institut za povijest.
- Schmitt, J. O. (2001):** Das venezianische Albanien: (1392–1479). München, R. Oldenbourg.
- Šanjek, F. & B. Grbavac (2017):** Leksikon hrvatskog srednjovjekovlja. Zagreb, Školska knjiga.
- Šekularac, B. (2011):** Crna Gora u doba Balšića. Cetinje, Obod.
- Šunjić, M. (1967):** Dalmacija u XV stoljeću. Sarajevo, Svjetlost.
- Tomović, G. (2011):** Vojinovići. U: Rudić, S. (ur.): Spomenica akademika Sime Ćirkovića. Beograd, Istorijski institut, 355–365.
- Vekarić, N. (2011):** Vlastela grada Dubrovnika, 1. Korijeni, struktura u razvoj dubrovačkog plemstva. Zagreb–Dubrovnik, Zavod za povijesne znanosti HAZU.
- Voje, I. (1968):** Knjige zadolžnic: posebna notarska serija Dubrovniškoga arhiva: univ. profesorju dr. Gregorju Čremošniku ob 10–letnici njegove smrti. Zgodovinski časopis, XXII/3–4, 207–223.
- Voje, I. (1976):** Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku. Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Vučković, N. (1965):** „Budvanski anali“ Krsta Ivanovića. Istorijski zapisi, 22, 4, 623–652.